

РОЗДІЛ II

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 37.012.1

ORCID 0000-0002-1782-5522

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГІЧНИХ МЕТАФОР

Т.І. Тищенко, кандидат філологічних наук, професор кафедри української та світової літератури ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена розгляду педагогічних метафор та їх функціонального потенціалу. Освіта виявляє високу ступінь відкритості до інтеграції метафори. Педагогічні метафори діють як фільтри розуміння педагогічних теорій або як приклади критичного оцінювання численних навчальних парадигм та практик. Через них активізується стратегічний набір педагогічних рішень, у конкретному контексті. Педагогічні метафори, прийняті та раціоналізовані педагогами, особливо відображаються в різних аспектах організації дидактичної діяльності. Педагогічні метафори представляють специфічні скорочення, кристалізовані у часі, щодо бажаного типу особистості, змісту та конкретних стратегій підготовки та оцінки, будучи сутністю чи формою ідеологій та конкретних освітніх парадигм. Педагогічні метафори виходять за межі дисциплінарних полів, і у такий спосіб здатні забезпечити творчі способи міжгалузевих та міждисциплінарних досліджень, що є фундаментальним для сучасного наукового розвитку. Питання метафоризації педагогічної науки є багатограним, і розкривається у таких аспектах як: метафорична концептуалізація освітнього процесу і його учасників у мові різних суб'єктів освітньої діяльності; протиріччя у метафоричній репрезентації відповідної концептосфери у мовній картині світу педагогів та учнів; розробка рекомендації щодо оптимізації застосування метафор в освітньому процесі, аналіз функціонування метафор в різних освітніх галузях (інформатики, філології, природничих науках, філософії та ін.). Можна стверджувати, що педагогічні метафори відіграють смислоутворюючу і моделюючу функції: через створення образу, який декодується когнітивною уявою продукуються смисли, які сприймаються розумом. Тобто пізнавальний і евристичний потенціал метафори робить її засобом мислення і розвитку учня та учителя у процесі освіти.

Ключові слова: педагогічні метафори, педагогічний дискурс, освіта, функціональний потенціал.

Проблема метафоричного тлумачення педагогічних явищ, можливості смислового розширення педагогічного знання за рахунок метафоризації нині набуває особливої актуальності. Метафора є формою символічної мови, і вона використовується століттями як метод навчання в різних галузях. Ілюстрації в Старому та Новому Завіті, священні твори Каббали, вчення дзен-буддизму, алегорії в літературі, поетичні образи та розповіді оповідачів – усі

вони використовують метафори для аргументації ідеї. Метафори, висловлені вчителями, є засобами для розуміння їхніх міркувань про навчальний процес [3], у них відображається досвід педагогічної рефлексії щодо сутності і цінностей освіти і виховання. Сучасний інтерес до метафор та метафоричної мови у педагогіці та педагогічній науці дуже різноманітний. Активно досліджуються освітній, формуючий, світоглядний, терапевтичний аспекти метафор, а також до метафоричного методу дослідження ставлення вчителів до усталеної практики викладання, взаємодію між учителем і учнями в класі, еволюцію поглядів учителя на навчання і учіння тощо [2; 3; 4]; як прийом аналогії, який слугує методом пізнання, засобом структурування і окреслення досвіду з метою досягнення розуміння власного життя [2, с. 35]. Варто зазначити, що питання метафоризації педагогічної науки є багатограним, і розкривається у таких аспектах як: метафорична концептуалізація освітнього процесу і його учасників у мові різних суб'єктів освітньої діяльності; протиріччя у метафоричній репрезентації відповідної концептосфери у мовній картині світу педагогів та учнів; розробка рекомендації щодо оптимізації застосування метафор в освітньому процесі, аналіз функціонування метафор в різних освітніх галузях (інформатики, філології, природничих науках, філософії та ін.).

Освіта виявляє високу ступінь відкритості до інтеграції метафори в її події та в процесі визначення викладеного в різних теоретичних аспектах вираження. Педагогічні метафори діють як фільтри розуміння педагогічних теорій або як приклади критичного оцінювання численних навчальних парадигм та практик. Через них активізується стратегічний набір педагогічних рішень, у конкретному контексті. Важливо розуміти, що метафори є питаннями рефлексії, а не лише мовними проблемами: отже, метафори повинні бути концептуальними. Метафора може складатися зі слів або інших мовних виразів, що походять від термінології наближеного поля, але концептуальні метафори формуються як система пов'язаних метафоричних висловлювань, що виходять за межі мовної сфери і

передбачають звернення до основних елементів людського досвіду; концептуальні метафори формують наше спілкування, мислення і дії [1, с. 158].

Педагогічна метафора – це таке образне відображення проблемної ситуації, яке містить у собі можливість «побачити» свою життєву ситуацію інакше, знайти нові, більш усвідомлені варіанти поведінки в ній, зробити крок у розвитку особистості [6, с. 85]. Педагогічні метафори представляють специфічні скорочення, кристалізовані у часі, щодо бажаного типу особистості, змісту та конкретних стратегій підготовки та оцінки, будучи сутністю чи формою ідеологій та конкретних освітніх парадигм. Педагогічні метафори виходять за межі дисциплінарних полів, і у такий спосіб здатні забезпечити творчі способи міжгалузевих та міждисциплінарних досліджень, що є фундаментальним для сучасного наукового розвитку. Розвиток педагогічної практики і зміна наукових парадигм в педагогіці відображаються в зміні використовуваних базових метафор, що характеризують навчання [9, с. 6]. Наприклад, асоціативний ряд метафори «формування» пов'язаний з виробництвом, конвеєром і характеризує навчання як технологію з заданим у виробництві послідовним порядком, провідним до визначеного результату. І як зміна парадигми освіти, інші базові метафори, що характеризують навчання як пошук, через асоціативний ряд навчання з природним зростанням, динамікою і ін. [10, с. 34-39]. Історико-герменевтичне тлумачення педагогічних доктрин уможлиблює вичленовування специфічних метафор щодо освіти і виховання, які в узагальненому вигляді розкривають культурні освітні практики та освітньо-педагогічні інновації. Власне сама педагогічна мова просякнута метафорами, які впливають на здатність інтерпретувати парадигми, педагогічні моделі, досвід та теоретичні основи освіти.

Педагогічні метафори, прийняті та раціоналізовані педагогами, особливо відображаються в різних аспектах організації дидактичної діяльності: в особистому виборі методології викладання, загальної діяльності та організації навчального досвіду для школярів в якій формуються

відносини між вчителем та ученицею, вчителем та вчителем, вчителем та батьками. Слід розрізнати поняття «педагогічна метафора» та «дидактична метафора». Як зауважує А.Ф. Закірова, педагогічна метафора «є невід'ємним атрибутом інтерпретації і змістоутворення, а її вивчення виходить за рамки лінгвістики і літературознавства» [8]. Педагогічна метафора розглядається як характеристика професійної діяльності вчителя – які технології використовуються, як розуміються цілі і цінності освіти і виховання, «Школа радості»,

«В.О. Сухомлинського, «педагогіка визволення» (П. Фрейре) та ін.) У той же час ряд дослідників вивчають дидактичну метафору як прийом, форму мислення учня; дидактична метафора залучається в освітній процес учителем як прийом, метод, форма роботи учня. Диференціація і уточнення понять «педагогічна метафора» і «дидактична метафора» можуть дозволити вийти на формулювання показників професійної компетентності вчителя, в тому числі в частині проектування методичної канви уроку на основі метафори, а також визначити універсальні навчальні дії учня, пов'язані з метафорою як механізмом мислення [12, с. 171].

Феноменологічне дослідження педагогічних метафор уможливило зрозуміти зв'язок між освітніми практиками, в яких вони присутні імпліцитно, та педагогічними теоріями. Наприклад, метафора педагогічної активності часто перекладається у багатьох формулах, які можуть полемізуватися. Щодо процесу дидактичної адаптації, ми повинні згадати як передумову самого акту, усвідомлення власного психолого-педагогічного бачення, обґрунтування, за допомогою якого приймаються рішення та організовується дидактичний процес. Звичайно, дослідження педагогічних метафори, які описують бачення та психолого-педагогічних уявленнях, що властиві кожному вчителю, може бути не лише припущенням, але й суттєвим кроком у прийнятті мета-когнітивної поведінки в акті проектування та реалізації освітніх стратегій, а також у формуванні професійної мети. Як зазначає, Н.Д. Арутюнова метафора вчить перетворювати світ предметів у

світ смислів; покликана створити такий образ об'єкта, який би розкрив його латентну сутність; метафора поглиблює розуміння реальності. Автор розглядає метафору як мистецтво та зазначає, що вдала метафора допомагає відтворити образ, якого немає у досвіді [5]. Можна стверджувати, що педагогічні метафори відіграють смислоутворюючу і моделюючу функції: через створення образу, який декодується когнітивною уявою продукуються смисли, які сприймаються розумом. Тобто пізнавальний і евристичний потенціал метафори робить її засобом мислення і розвитку учня та учителя у процесі освіти.

Семантична ємність метафори обумовлює необхідність її використання у педагогічному та філософсько-освітньому дискурсі. Багатогранність метафори формує евристичність метафоричних перенесень. Функціональний потенціал метафор значно різниться у залежності від дискурсу, в якому вона використовується. До прикладу, у поетичному (художньому) текстах вона відіграє естетичну функцію; у науковому – пізнавальну (сприяє осмисленню нового осмисленню об'єкта дослідження). Щодо педагогічного та філософсько-освітнього дискурсу, то функціональний спектр метафор узагальнюється наступним чином [7]:

- когнітивна функція: метафора використовується з метою спростити розуміння і засвоєння того чи іншого складного феномена через взаємопроникнення смислів з різних емпіричних світів, різного життєвого досвіду;

- номінативна функція: слугує для найменування предметів і явищ, виведення нового знання про предмет, явище, його властивості і якості. Коли метафора, що має своїм джерелом конкретне ім'я, використовується в комбінації з предметом або класом предметів, вона виступає засобом створення образності і смислових нюансів, так як метафоризація в даному випадку може призвести до заміщення одного значення іншим. Виникнення метафори тісно пов'язане з процесом утворення понять, який відбувається у

свідомості людини і характеризується як діалектично складне відображення дійсності;

- евристична функція: через метафоричні з'єднання реалізується творче продуктивне мислення. (В навчальному процесі ця функція приломлюється у засіб засвоювати складну інформацію, термінологію, пояснюючи те чи інше явище, той чи інший процес);

- комунікативна функція.

- образотворча функція.

- моделююча функція: метафора створює, формує різноманітні ситуації як у дійсності, так і у свідомості, ґрунтуючись на концептуальній системі нашої свідомості;

- експресивна функція: метафора є засобом впливу на адресата, актуалізуючи емоційну сферу людини.

Педагогічні метафори по-новому структурують уявлення про сферу освіти, пропонують нову інтерпретацію цієї сфери і у той же час забезпечують спадкоємність педагогічного мислення. Метафоричність викладу сприяє розумінню ідей автора (особливо на початкових етапах розвитку педагогічної теорії), їх освоєння педагогічною громадськістю та широкому розповсюдженню. Спеціальні дослідження свідчать, що концептуальна метафора особливо широко використовується у педагогічній публіцистиці, яка орієнтована не стільки на фахівців, скільки на широкий загал.

Метафори як складова концептосфери педагога відображають його імпліцитні інтенції, реальне ставлення до суб'єктів освітньої діяльності, прагнення образно і зрозуміло висловити свої ідеї. Метафора відображає специфічний спосіб мислення, особливу картину світу, його образну модель.

Важливо підкреслити, що метафори педагогічного дискурсу можна повністю «розшифрувати», переказати без використання метафор, як неможливо передати сенс художніх образів за допомогою наукових формул. Кожна інноваційна наукова теорія народжує свою систему базисних метафор.

Цей комплекс метафор образно представляє інноваційні ідеї та евристики. У зв'язку з цим М. В. Кларін пише: «... інноваційні підходи до навчання можна розділити на два типи, які відповідають метафорам освітнього процесу» (9, с. 9). Так автор розрізняє технологічні (орієнтовані переважно на повідомлення знань, формування способів дій по заданому зразку) та творчі метафори (спрямовані на забезпечення дослідницького освітнього процесу). Вчений зазначає, що, «приймаючи ту чи іншу метафору навчання, вчитель приймає і певне світосприйняття, що реалізуються в обстановці навчання; не тільки відповідний інструментарій, але також і обмеження, які метафора накладає на картину навчання»[9, с. 215]. Слушним видається зауваження М. Ю. Олешків, творчі метафори – це свого роду відмітний знак понятійно-термінологічного апарату гуманістичної педагогіки. В рамках відповідної картини світу «урок – це творча майстерня, вчитель – творець, а матеріалом для талановитого педагога повинні стати слова як предметна форма. У цьому контексті освітній процес – це «ліплення образу», щось подібне скульптурі. Урок – це своєрідний каркас, одягнений у предметну матерію мови. Учні не просто «цінителі і шанувальники», а співучасники»[11, с. 121].

Список використаних джерел

1. Lakoff G. *Metaphors we live by* / George Lakoff, Mark Johnsen. – Chicago : University of Chicago Press, 2003. – 278 p.
2. Massengill Shaw D. Pre-service teachers' metaphors of teaching and literacy / Shaw D. Massengill, M. Mahlios // *Reading Psychology*. – 2008. – Vol. 29 (1). – P. 31–60.
3. Munby H. Metaphor in the thinking of teachers : An exploratory study / H. Munby // *Journal of Curriculum Studies*. – 1986. – Vol. 18. – P. 197–209.
4. Yob I. M. Thinking constructively with metaphors / I. M. Yob. // *Studies in Philosophy and Education*. – 2003. – Vol. 22. – P. 127–138.
5. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры: сборник / под общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5-33.
6. Гудзовская А.А. Педагогическая метафора в образовательном процессе // *НП «Институт изучения общественных явлений*. – 2017. – № 4 (92). – 85-92
7. Еремина Ю.Ю. Функциональный аспект метафоры в педагогическом дискурсе <http://tl-ic.kursksu.ru/pdf/009-04.pdf>
8. Закирова А.Ф. Когнитивные метафоры как средство концептуализации педагогического знания // *Вестник ТюмГУ*. 2014. № 9. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/kognitivnye-metafory-kak-sredstvo-kontseptualizatsii-pedagogicheskogo-znaniya> (дата обращения: 08.02.2016).

9. Кларин М.В. Инновации в обучении: метафоры и модели: анализ зарубежного опыта. М.: Наука, 1997. 223 с. URL: <http://psychlib.ru/inc/absid.php?absid=57121> (дата обращения: 16.01.2016).
10. Кларин М.В. Метафоры и ценностные ориентации педагогического сознания // Педагогика. – 1998. – № 1. – С. 34–39.
11. Олешков М. Ю. Метафора в речи учителя // Бюл. Урал. лингвист. о-ва. Екатеринбург. - 2003. – Вып. 9.
12. Пустовалова В.В. Метафора в педагогике: экскурс и перспективы // Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2016. – № 12 (177) – С. 169-175.

ЭВРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕТАФОР

Т.И. Тищенко

Статья посвящена рассмотрению педагогических метафор и их функционального потенциала. Образование проявляет высокую степень открытости к интеграции метафоры. Педагогические метафоры действуют как фильтры понимания педагогических теорий или в качестве примеров критического оценивания многочисленных учебных парадигм и практик. Через них в конкретном контексте активизируется стратегический набор педагогических решений. Педагогические метафоры, принятые и рационализированные педагогами, отражаются в различных аспектах организации дидактической деятельности. Педагогические метафоры представляют собой специфические сокращения, кристаллизованные во времени, относительно желаемого типа личности, содержания и конкретных стратегий подготовки и оценки, будучи сущностью или формой идеологий и конкретных образовательных парадигм. Педагогические метафоры выходят за пределы дисциплинарных полей, и таким образом способны обеспечить творческие способы междисциплинарных исследований, является фундаментальным для современного научного развития. Вопрос метафоризации педагогической науки является многогранным, и раскрывается в таких аспектах как: метафорическая концептуализация образовательного процесса и его участников в языке различных субъектов образовательной деятельности; противоречия в метафорической репрезентации соответствующей концептосферы в языковой картине мира педагогов и учащихся; разработка рекомендации по оптимизации применения метафор в образовательном процессе, анализ функционирования метафор в различных образовательных областях (информатики, филологии, естественных науках, философии и др.).

Ключевые слова: педагогические метафоры, педагогический дискурс, образование, функциональный потенциал.

HEURISTIC POTENTIAL OF PEDAGOGICAL METAPHORS

T.I. Tishchenko

The article is devoted to reviewing pedagogical metaphors and their functional potential. Education is open to the integration of the metaphor. Pedagogical metaphors are like filters for understanding pedagogical theories or like examples of critical evaluation of numerous educational paradigms and practices. Through them, a strategic set of pedagogical decisions is activated in a certain context. Pedagogical metaphors, adopted and rationalized by teachers, are especially reflected in various aspects of the didactic activity. Pedagogical metaphors represent specific reductions, crystallized in time, in relation to the desired type of personality, content, and specific strategies for preparation and evaluation, being the essence or form of ideologies and specific educational paradigms. Pedagogical metaphors go beyond disciplinary fields, thus can provide creative methods of interdisciplinary research that is fundamental to modern scientific development. The question of the metaphorization of pedagogical science is versatile

and is revealed in such aspects as metaphorical conceptualization of the educational process and its participants in the language of various subjects of educational activity; contradictions in the metaphorical representation of the corresponding conceptual sphere in the language aspect of teachers and students; development of recommendations for optimization of metaphors usage in the educational process, analysis of metaphors functioning in various educational fields (informatics, philology, natural sciences, philosophy, etc.). It can be argued that pedagogical metaphors play a role-forming and modeling function through the image that is decoded by cognitive imagination and senses that are perceived by the human mind. That is, the cognitive and heuristic potential of metaphor makes it a means of thinking and developing a student and teacher in the process of education.

Keywords: pedagogical metaphors, pedagogical discourse, education, functional potential.